

ภาวะผู้นำเชิงพุทธสำหรับผู้บริหารสถานศึกษา
BUDDHIST LEADERSHIP FOR SCHOOL ADMINISTRATORS

¹พระอานันทะศักดิ์ นนทิวาตมโน (พัตตะสีรา)

¹Phra Anantasak Nantiwattano (Padtasira)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahaculalongkornrajavidyalaya University, Thailand

¹anunthachai_p@gmail.com

Received July 10, 2022; Revised November 2, 2022; Accepted December 1, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำเชิงพุทธสำหรับผู้บริหารสถานศึกษา ซึ่งผู้บริหารสถานศึกษาในปัจจุบันจำเป็นต้องมีความเป็นผู้นำ (Leadership) มีความรู้และประสบการณ์ (Knowledge and experience) มีมนุษยสัมพันธ์ดี (Human relationship) และมีคุณธรรมสูง (Virtue) ถึงจะนำพาองค์กรประสบความสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบไปด้วย 1) จักขุมา มีปัญญา มองการณ์ไกล 2) วิธูโร การจัดการได้ดี 3) นิสสยสัมปันโน พึ่งพาอาศัยคนอื่นได้ และ 4) สปัริสธรรม 7 ประการ ได้แก่ (1) ธัมมัญญตา รู้หลักหรือรู้จักเหตุ (2) อตถัญญตา รู้ความมุ่งหมายหรือรู้เหตุผล (3) อตตัญญตา รู้จักตน (4) มัตตัญญตา รู้จักประมาณ (5) กาลัญญตา รู้จักกาลเวลา (6) ปริสัจญตา รู้จักชุมชน สังคม และ (7) ปุคคลัญญตา รู้จักบุคคล

คำสำคัญ : ภาวะผู้นำ, ผู้บริหารสถานศึกษา.

Abstract

This article aims to synthesize the concepts of Buddhism leadership for education school administrators those were leadership, knowledge and experience, human relationship, and virtue, this will lead the organization to achieve its objectives effectively, consisted of 1) Jakkuma: wisdom, farce. 2) Withuro: good errands. 3) Nissayasampanno: rely on others and 4) the seven Sappurisadhamma: qualities of a good man; virtues of a gentleman principles are: (1) Dharmannutta: knowing the law; knowing the cause or being able to do anything. Must know the principles, know the job, know the duties, know the rules and regulations that are relevant. (2) Atthannuta: knowing the meaning; knowing the purpose; knowing the consequence (3) Attannuta: knowing oneself (4) Mattannuta: moderation; knowing how to be temperate; sense of proportion (5) Kàlannutà: knowing the proper time; knowing how to choose and keep. (6) Parisannutà: knowing the assembly; knowing the society. (7) Puggalannutà: knowing the individual; knowing the different individuals

Keywords : Leadership, School Administrators,

บทนำ

ในสถานศึกษาระบบการบริหารถือเป็นกลไกสำคัญที่จะนำพาองค์กรไปสู่จุดหมาย คือ ผู้นำ (Leader) ซึ่งผู้มีบทบาทในการกำหนดนโยบายการบริหารจัดการ ความคิดริเริ่มในการวางแผน การกำกับและดำเนินการแก้ไขปัญหาต่างๆ ผู้นำจึงมีอิทธิพลต่อความเป็นไปขององค์กร ในการกำหนดทิศทาง (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2549) ในขณะเดียวกัน พระพุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญของผู้นำ ดังพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “เมื่อฝูงโคทั้งหลายว่ายข้ามแม่น้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปคด โคหมดทั้งฝูงนั้นก็คดไปตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปคดฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลผู้ใด ได้รับสมมติให้เป็นใหญ่ หากบุคคลผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นจะประพฤติชั่วเสียหาย แว่นแคว้นทั้งหมดก็จะยากเข็ญ หากผู้ปกครองเป็นผู้ไร้ธรรม เมื่อฝูงโคทั้งหลายว่ายข้ามแม่น้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคหมดทั้งฝูงนั้นก็ตรงไปตามกัน เพราะมีผู้นำที่ไปตรงฉันใด ใน

หม่อมมนุษย์กันนั้น บุคคลผู้ใด ได้รับสมมติให้เป็นใหญ่ หากบุคคลผู้นั้นประพฤติชอบธรรม หมู่ประชาชน นอกนั้นก็พลอยดำเนินตาม แวนแคว้นทั้งหมดก็จะอยู่เป็นสุข หากผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรม” (อง.จตุกก. (ไทย) 21/70/115-116)

ภาวะผู้นำหรือความเป็นผู้นำเป็นกระบวนการที่ผู้บริหารจะให้อิทธิพลต่อพฤติกรรม ผู้ปฏิบัติงานร่วมกันในองค์กร มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุจุดมุ่งหมายขององค์กร ผู้นำมีความสำคัญต่อการพัฒนาองค์การและการจัดการในทุกระดับทั้งในภาครัฐและเอกชนเป็นอย่างมาก เพราะภาวะผู้นำนี้จะมียุทธศาสตร์สำคัญอยู่ 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการสร้างบารมี (Charisma) ด้านการคำนึงถึงความแตกต่างของแต่ละบุคคล (Individualized Consideration) ด้านการกระตุ้นการใช้ปัญญา (Intellectual Stimulation) และด้านการสร้างแรงบันดาลใจ (Inspirational Motivation) (พระมหาวิฑูร ธรรมโชโต (แสงอินทร์), 2561 : 2-3) ดังนั้น สิ่งที่ครูผู้สอนต้องการมากที่สุด คือ ผู้บริหารสถานศึกษาที่มีภาวะผู้นำที่มีความรู้ความสามารถทั้งทางวิชาการและการบริหารจัดการ รวมทั้งผู้นำที่มีคุณธรรม ผู้นำที่มีความสามารถในการกระตุ้นให้ครูผู้สอนตื่นตัวพัฒนาตนเอง เพื่อให้มีความรู้ ความสามารถเพิ่มขึ้น โดยให้ความสำคัญกับสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้นำกับผู้ตาม เสริมสร้างแรงบันดาลใจแก่ผู้ร่วมงาน จนก่อให้เกิดแรงจูงใจในการทำงาน ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม จิตสำนึกและค่านิยมที่ดีต่อผู้ร่วมงานด้วยกัน ผู้บริหารต้องอาศัยภาวะผู้นำมาช่วยเสริมสร้างให้เกิดแรงบันดาลใจ เพื่อกระตุ้นให้ผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดความร่วมมือในการทำงานเพื่อที่จะนำไปสู่ความมีเอกภาพในองค์กร และการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในการผลักดันให้องค์การบรรลุเป้าหมาย

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

1. ความหมายของผู้นำ (Leader)

ในทางพระพุทธศาสนาผู้นำสูงสุดในสมัยพุทธกาล คือ พระศาสดา ผู้ทรงนำหมู่ เหมือนบุคคลผู้นำเกวียนยอมนำหมู่เกวียนข้ามที่กัณดาร ข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามออก ข้ามพ้นที่กัณดาร เพราะโจรที่กัณดาร เพราะสัตว์ร้ายที่กัณดาร เพราะอดอยากที่กัณดาร เพราะขาดน้ำ ได้แก่ ให้ถึงถิ่นที่ปลอดภัย ฉันทิ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้นำ เป็นผู้นำโดยวิเศษ เป็นผู้ตามแนะนำทรงให้รู้จักประโยชน์ ให้พิณิจพิจารณา ให้ฟังประโยชน์ ทรงให้เลื่อมใสได้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่า ผู้ทรงนำหมู่ เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระนามว่า “นายก” และ “วินายก” ไวพจน์อย่างหนึ่งที่เรียกพระพุทธเจ้า ก็คือ นายก ซึ่งแปลว่า ผู้นำ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2550 : 6)

ผู้นำเป็นผู้ที่ชักพาให้คนอื่นเคลื่อนไหวหรือกระทำการในทิศทางที่ผู้นำกำหนดเป้าหมายไว้หลายคนมีบทบาทเป็นผู้นำกันแล้ว เช่น ผู้นำองค์กร ผู้นำสมาคม ผู้นำวัด และแม้กระทั่งหัวหน้าครอบครัวก็จัดว่าเป็นผู้นำ หรืออาจจะเป็นผู้บุคคลที่มีตำแหน่งอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ ซึ่งเรามักจะรับรู้เกี่ยวกับผู้นำที่ไม่เป็นทางการอยู่เสมอ เนื่องจากบุคคลนั้นมีลักษณะเด่น เป็นที่ยอมรับของสมาชิกในกลุ่ม ทำให้สมาชิกแสดงพฤติกรรมที่มีน้ำหนักรวม และเป็นเอกภาพ โดยเขาจะใช้ภาวะผู้นำในการปฏิบัติการ และอำนวยความสะดวกโดยใช้กระบวนการติดต่อสัมพันธ์กัน เพื่อมุ่งบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม บุคคลที่ได้รับการยอมรับหรือยกย่องให้เป็นผู้นำและต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถอันเกิดจากตัวของเขาเอง จนเป็นที่ยอมรับหรือยกย่องของกลุ่มให้เป็นผู้นำและนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย (วิเชียร วิทยาอุดม, 2548 : 2)

ซึ่งผู้นำยังมีความหมายของผู้นำ ดังนี้ 1) ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีบทบาทหรืออิทธิพลต่อคนในหน่วยงานมากกว่าผู้อื่น 2) ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีบทบาทเหนือผู้อื่น 3) ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการอำนวยความสะดวกให้หน่วยงานดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ 4) ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ได้รับการเลือกจากผู้อื่นให้เป็นผู้นำ และ 5) ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ดำรงตำแหน่งผู้นำหรือหัวหน้าในหน่วยงาน จากความหมายข้างต้นพอสรุปได้ว่า ผู้นำ คือ ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าในระดับต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ เป็นผู้มีอิทธิพล และเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในกลุ่ม มีความสามารถ ชักจูงให้ผู้อื่นปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุภารกิจให้สำเร็จคล่องตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ บุคคลที่อยู่ใต้บังคับบัญชาพร้อมให้ความเคารพนับถือ ให้ความร่วมมือ และมีความมั่นใจในตัวผู้นำอย่างจริงจัง ดำเนินการงานกิจกรรมต่าง ๆ จนงานของกลุ่มหรือองค์การบรรลุความสำเร็จ

2. ลักษณะของผู้นำ

ผู้นำยังสามารถแบ่งลักษณะ ได้ดังนี้

1) ผู้นำแบบอัตตาธิปไตย (Autocratic) โดยพิจารณาจากการกำหนดนโยบายและพฤติกรรมของผู้นำ ซึ่งผู้นำประเภทนี้จะตัดสินใจเองไม่ให้อีกกลุ่มตัดสินใจ

2) ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic) เป็นผู้นำที่ให้สมาชิกของกลุ่มมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ จะกำหนดนโยบายและลงมือกระทำโดยใช้ความคิดเห็นจากกลุ่ม มีการแบ่งงานกันทำ และผู้นำแบบนี้จะมีการเน้นที่การสร้างความสำเร็จร่วมกัน

3) ผู้นำแบบเสรีนิยม (Laissez-faire) ให้มีเสรีภาพเต็มที่ ผู้จ่าจะเป็นเพียงผู้ให้ข้อเสนอแนะกิจกรรมแก่สมาชิก จะเข้าไปเกี่ยวข้องหรือมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการน้อยที่สุด (Kurt Lewin, 1960 : 195)

3. ความหมายของภาวะผู้นำ (Leadership)

ภาวะผู้นำหรือความเป็นผู้นำ (Leadership) หรือบุคลิกลักษณะคุณสมบัติที่โดดเด่นกว่าผู้อื่นในกลุ่ม และมีอิทธิพลมากกว่าบุคคลอื่น ๆ ในหน่วยงานนั้น ๆ ทั้งความสามารถสร้างสรรค์และความสามารถที่มีประสิทธิภาพ และความสามารถทำให้เกิดขึ้นแก่หน่วยงานนั้น ๆ ได้ มีบทบาทเป็นผู้บริหารประสานประโยชน์ในกลุ่มเสมือนเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม ซึ่งมีอิทธิพลมีอำนาจสามารถบังคับบัญชาบุคคลในกลุ่มให้ปฏิบัติงานจนบรรลุผลตามเป้าหมาย จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่า มีนักวิชาการได้เสนอแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำ โดยพิจารณาจากปัจจัยสำคัญและจุดเน้นที่แตกต่างกัน การศึกษาภาวะผู้นำจากทฤษฎีต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่มากมาย ผู้วิจัยจะขอนำเสนอทฤษฎีจากนักวิชาการที่ได้รวบรวมไว้เพื่อประกอบการวิจัย ดังต่อไปนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) (2546) กล่าวว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง คุณสมบัติ เช่น สติปัญญาความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่จุดหมายที่ตั้งงาม และผู้นำในทางพระพุทธศาสนานั้น ผู้นำสูงสุดในสมัยพุทธกาล คือ พระศาสดา อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงนำหมู่ ชื่อว่า พระศาสดา เหมือนบุคคลผู้นำเกวียน ย่อมนำหมู่เกวียนข้ามที่กัณดาร ข้าม คือ ข้ามขึ้นข้ามออก ข้ามพ้นที่กัณดาร เพราะโจรที่กัณดาร เพราะสัตว์ร้ายที่กัณดาร เพราะอดอยากที่กัณดาร เพราะขาดน้ำได้แก่ ให้ถึงถิ่นที่ปลอดภัย ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้นำ เป็นผู้นำโดยวิเศษ เป็นผู้ตามแนะนำทรงให้รู้จักประโยชน์ ให้พิจารณา

วิโรจน์ สารรัตน์ (2553) กล่าวว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง กระบวนการมีอิทธิพล (influence) ซึ่งกันและกันระหว่างผู้นำและผู้ตามเพื่อให้การดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การ (objectives) และเกิดการเปลี่ยนแปลง (change)

สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์ (2550) กล่าวว่า ภาวะผู้นำเป็นกระบวนการที่ผู้นำช่วยสร้างความชัดเจนแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาให้รับรู้ว่า อะไรคือความสำคัญให้ภาพความเป็นจริงขององค์กรแก่ผู้อื่น ให้มองเห็นทิศทางและจุดมุ่งหมายอย่างชัดเจนภายใต้ภาวะความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลก และมีผู้สรุปรวบรวมความหมาย และความสำคัญของภาวะผู้นำ ไว้ดังนี้

1) ภาวะผู้นำของผู้นำเป็นจุดศูนย์รวมของการทำงานกลุ่ม ในการแสวงหาความร่วมมือของบุคคลในกลุ่มเพื่อนำพากลุ่มไปสู่เป้าหมายของความสำเร็จ

2) ภาวะผู้นำของผู้นำเป็นบุคลิกภาพและผลของบุคลิกภาพที่ส่งผลต่อผู้ตามในการทำงานร่วมกัน ก่อให้เกิดความพึงพอใจหรือไม่พึงพอใจต่อบุคลิกภาพของผู้นำซึ่งเป็นผลจากความมีภาวะผู้นำนั่นเอง

3) ภาวะผู้นำในฐานะที่เป็นการกระทำหรือพฤติกรรม เพราะการกระทำของผู้นำที่เป็นผลจากการมีภาวะผู้นำส่งผลต่อปฏิกริยาของผู้ตามว่าผู้นำทำอะไร ถ้าผู้นำทำให้ดู ผู้ตามก็จะทำผู้ตามด้วย

4) ภาวะผู้นำเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญที่ช่วยในการจูงใจและการประสานงานขององค์การเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนด

5) ภาวะผู้นำเป็นผลหรือสิ่งที่ยกย่องตามที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ของบุคคลต่างๆ ในกลุ่มเป็นหลัก

6) ภาวะผู้นำเป็นบทบาทที่เกิดขึ้นจากการบูรณาการบทบาทของบุคคลอื่น เพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่ระบบสังคม เพราะผู้นำแต่ละองค์กร หรือหน่วยงาน ต่างก็มีหน้าที่มีบทบาทที่แตกต่างกัน แต่ทุกหน้าที่ต่างก็ช่วยกันพัฒนาความเจริญให้กับสังคม ซึ่งต้องอาศัยการมีภาวะผู้นำ

7) ภาวะผู้นำในฐานะที่มุ่งด้านโครงสร้าง เป็นกระบวนการในการริเริ่มและดำรงรักษาโครงสร้างของบทบาทและรูปแบบความสัมพันธ์ของบทบาทต่าง ๆ มีการระบุนำหน้าที่ของภาวะผู้นำในการทำให้ระบบการตัดสินใจต่างๆ ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพตามโครงสร้างการบริหารจัดการขององค์การ

สรุปว่า ภาวะผู้นำ คือ บุคลิกลักษณะคุณสมบัติที่โดดเด่นกว่าผู้อื่นในกลุ่ม เช่น เช่น มีสติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่จุดหมายที่ดีงาม และมีอิทธิพลมากกว่าบุคคลอื่น ๆ ในหน่วยงานนั้น ๆ ทั้งความสามารถสร้างสรรค์และความสามารถที่มีประสิทธิภาพ และความสามารถที่เกิดขึ้นแก่หน่วยงานนั้น ๆ ได้ มีบทบาทเป็นผู้บริหารประสานประโยชน์ในกลุ่มเสมือนเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม ซึ่งมีอิทธิพลมีอำนาจสามารถบังคับบัญชาบุคคลในกลุ่มให้ปฏิบัติงานจนบรรลุผลตามเป้าหมาย

4. หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะภาวะผู้นำ

หลักหลักธรรมของผู้นำเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำมาแก้ปัญหาจริยธรรมของผู้นำ เนื่องจากเป็นหลักที่ทำให้เกิดการพัฒาที่ดีแก่ผู้นำผู้ปกครองและผู้บริหารบ้านเมืองระดับ ต่างๆ ซึ่งผู้นำที่จะประสบความสำเร็จได้นั้นต้องมีหลักธรรมในการเป็นผู้นำและคุณสมบัติของผู้นำที่ดีนั้น หมายถึง ความเป็นผู้มีศักยภาพในตัวเองทั้งทางร่างกาย จิตใจความรู้และความสามารถ พร้อมทั้งจะปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างชาญฉลาดและประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ตามที่ได้วางเป้าหมายเอาไว้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักธรรมสำคัญในการเป็นผู้นำไว้หลายหลักธรรมด้วยกัน เช่น ทศพิธราชธรรม พรหมวิหาร 4 ธรรมาธิปไตย ราชสังคหวัตถุ 4 และสัพบุรีธรรม 7 เป็นต้น

ในที่นี้ขอยกหลักสัปปุริสธรรม 7 ประการ ซึ่งหมายถึงธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ มี 7 ประการ คือ 1) ธัมมัญญาตา รู้หลักหรือรู้จักเหตุ 2) อตถัญญาตา รู้ความมุ่งหมายหรือรู้เหตุผล 3) อตตัญญาตา รู้จักตน 4) มัตตัญญาตา รู้จักประมาณ 5) กาลัญญาตา รู้จักกาลเวลา 6) ปริสัญญญาตา รู้จักชุมชน สังคม 7) บุคคลัญญาตา รู้จักบุคคล คุณธรรม 7 ประการอันเป็นคุณสมบัติภายในตัวผู้นำซึ่งมีคุณสมบัติทั้ง 7 ประการนี้ เป็นองค์ประกอบและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันอย่างสมบูรณ์ ที่จะทำให้นำสามารถจัดการ สามารถปฏิบัติการในภาระงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จได้ตามเป้าหมาย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2538 : 276)

ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวข้างต้นถือเป็นการสร้างเสริมภาวะผู้นำให้เป็นผู้ที่มีคุณธรรมจริยธรรมในการบริหารจัดการทั้งสิ้น ภาวะผู้นำตามหลักพุทธธรรมได้อาศัยธรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการบริหารจัดการกิจการงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ เพื่อประโยชน์สุขแห่งหมู่คณะองค์กร สังคมอย่างมั่นคง และยั่งยืนตลอดไป การที่พระพุทศาสนาเน้นคุณธรรมเป็นสำคัญ เพราะถือว่าเมื่อผู้มีคุณธรรมแล้ว ประชาชนย่อมอยู่เป็นสุข คุณธรรมของการเป็นผู้นำนั้น เป็นหลักของการบริการที่ดีเรียกว่า ธรรมาธิปไตย หมายถึง การบริหารโดยถึงธรรมเป็นใหญ่ กล่าวคือ ยึดหลักบรรทัดฐาน หลักการและคุณธรรม เป็นแนวทางในการบริหาร และการบริหารนั้นต้องใช้ทั้งพระเดชและพระคุณหรือใช้อำนาจ และคุณธรรมซึ่งจะทำให้ได้ทั้งน้ำใจและผลของงาน ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงภาวะผู้นำ มีลักษณะใช้ทั้งพระเดชและ พระคุณ ติเตียนหรือชี้ผิดถูกที่ควรติ หรือชี้ข้อผิดข้อถูกซึ่งหลักธรรมต่างๆ ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา ผู้นำสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี โดยใช้ควบคู่กับกฎหมายรัฐธรรมนูญและระเบียบ ข้อบังคับของแต่ละสังคมองค์กรหรือหน่วยงานนั้น ๆ เพื่อให้งานบริหารลุล่วงไปด้วยดีและมีประสิทธิภาพ มีดังนี้

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับหลักทฤษฎีปาปนิคสูตรที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนานั้น ซึ่งในหลักธรรมดังกล่าวที่ได้กล่าวถึงหลักธรรมของการบริหารจัดการไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งในประเด็นดังกล่าวนี้ได้มีนักวิชาการทางพุทธศาสนาได้อธิบายขยายความไว้เป็นจำนวนมาก จากเนื้อหาในพระไตรปิฎกดังกล่าว ทำให้เราเข้าใจได้ระดับหนึ่งของพระสูตรนี้ แต่เพื่อที่จะเข้าใจในแนวคิดของทฤษฎีปาปนิคสูตรมากยิ่งขึ้น ได้มีพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ท่านได้กล่าวถึงทฤษฎีปาปนิคสูตร หรือปาปนิคธรรม 3 ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ว่า (ปาปนิคังคะ หลักพ่อค้า, องค์คุณของพ่อค้า -qualities of a successful shopkeeper or businessman) ประกอบด้วย

1) จักขุมา ตาตี (รู้จักสินค้า ดูของเป็น สามารถคำนวณราคา กะทุนแก้งกำไร แม่นยำ - shrewd)

2) วิจิโร จัดเจนธุรกิจ (รู้แหล่งซื้อแหล่งขาย รู้ความเคลื่อนไหวความต้องการของตลาด สามารถในการจัดซื้อจัดจำหน่าย รู้ใจและรู้จักเอาใจลูกค้า - capable of administering business)

3) นิสสยสัมปันโน พร้อมด้วยแหล่งทุนเป็นที่อาศัย (เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจในหมู่แหล่งทุนใหญ่ ๆ หาเงินมาลงทุนหรือดำเนินกิจการโดยง่าย)

จากหลักการของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ดังกล่าวก็สอดคล้องกับสิ่งที่พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต) ได้กล่าวถึงคำตรัสองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในทศปิปาปณิกสูตรว่า เกี่ยวกับคุณลักษณะ 3 ประการของนักบริหารที่จะช่วยให้บริหารทำสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

1) จักขุมา หมายถึง มีปัญญามองการณ์ไกล เช่น ถ้าเป็นพ่อค้าหรือนักบริหารธุรกิจ ต้องรู้ว่าอนาคตเศรษฐกิจหรือตลาดจะมีแนวโน้มเป็นแบบไหนหรือสามารถคาดการณ์ทิศทางหรืออนาคต ในการดำเนินธุรกิจได้แม่นยำจากการอาศัยกระบวนการคิดที่รอบคอบและมีเหตุผล โดยอาจใช้ประสบการณ์ในอดีตร่วมในการตัดสินใจและวางแผนด้วย ซึ่งคุณลักษณะข้อแรกนี้ตรงกับภาษาอังกฤษคำว่า Conceptual Skill คือ การชำนาญในการใช้ความคิด หรือ ทักษะทางด้านความคิด

2) วิจิโร หมายถึง จัดการธุระได้ดี มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น นักการเงิน ต้องมีความรู้และความเชี่ยวชาญทางการเงินสามารถคำนวณอัตราผลตอบแทนต่าง ๆ ได้หรือเข้าใจในงบการเงินที่ใช้ในการประกอบการตัดสินใจได้ ในกรณีแพทย์ผ่าตัดตมองก็ต้องมีความเชี่ยวชาญในการผ่าตัดตมอง เป็นต้น คุณลักษณะที่สองนี้ตรงกับคำภาษาอังกฤษคำว่า Technical Skill คือ ความชำนาญการด้านเทคนิค หรือ ทักษะทางการปฏิบัติงาน

3) นิสสยสัมปันโน หมายถึง พึ่งพาอาศัยคนอื่นได้ เพราะเป็นคนมีมนุษยสัมพันธ์ดี มีความสามารถในการติดต่อประสานงานให้งานสำเร็จลุล่วงไปได้ตามกรอบระยะเวลาที่กำหนด มีความสามารถในการสื่อสารและประสานงานให้แต่ละฝ่ายในองค์กรดำเนินแนวทางตามกรอบทิศทางที่องค์กรต้องการบรรลุได้ หรือมีความสามารถในการผูกใจคนให้เป็นที่รักของคนโดยสามารถทำให้พนักงานแต่ละคนปฏิบัติงานตามคำสั่งด้วยความเต็มใจได้ เป็นต้น คุณลักษณะที่สามนี้ตรงกับคำภาษาอังกฤษคำว่า Human Relation Skill คือ ความชำนาญด้านมนุษยสัมพันธ์ หรือทักษะทางด้านมนุษยสัมพันธ์

โดยคุณลักษณะทั้งสามประการมีความสำคัญมากน้อยแตกต่างกันนั้นขึ้นอยู่กับระดับของนักบริหาร ถ้าเป็นนักบริหารระดับสูงที่ต้องรับผิดชอบในการวางแผนและควบคุมคนจำนวนมาก คุณลักษณะข้อที่ 1 และ 3 มีความสำคัญมาก ส่วนข้อที่ 2 มีน้อยเพราะเขาสามารถใช้

ผู้ใต้บังคับบัญชาที่มีความสามารถเฉพาะด้านได้ สำหรับนักบริหารระดับกลาง คุณลักษณะทั้ง 3 ข้อ มีความสำคัญพอๆ กัน สรุปว่า คุณลักษณะและหน้าที่ของผู้นำทั้งหมด ผู้นำต้องมีความคล่องแคล่ว ว่องไว กระตือรือร้น มีสุขภาพจิตดี มีความอดทน จะทำอะไรมีความเชื่อมั่นในตนเอง และสามารถตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ได้ด้วยตนเอง นอกจากนี้ ยังจะต้องมีความสามารถจูงใจผู้อื่นได้ด้วย รวมทั้งเป็นผู้มีความรับผิดชอบ มีความฉลาด มีไหวพริบ และเป็นคนทันสมัย ผู้วางแผน เป็นผู้บริหาร เป็นผู้ให้การศึกษา รวมทั้งเป็นสัญลักษณ์ของความมุ่งมั่นและอุดมคติของกลุ่มด้วย

คุณลักษณะของผู้บริหารสถานศึกษา

การบริหารการศึกษาเป็นภารกิจหลักของผู้บริหารที่จะต้องกำหนดแบบแผน วิธีการและขั้นตอนต่างๆ ในการปฏิบัติงานไว้อย่างมีระบบ เพราะหากระบบของการบริหารงานไม่ดีจะทำให้กระทบกระเทือนต่อส่วนอื่นๆ ของหน่วยงาน นักบริหารที่จะต้องเลือกวิธีการบริหารที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ เพื่อให้งานนั้นบรรลุจุดหมายที่วางไว้ การบริหารงานนั้นจะต้องมีทั้งศาสตร์และศิลป์ เพราะการดำเนินการต่างๆ มิใช่กิจกรรมที่ผู้บริหารจะกระทำเพียงคนเดียว แต่ยังมีผู้ร่วมงานอีกหลายคนที่มีส่วนร่วมทำให้งานประสบความสำเร็จ ผู้ร่วมงานแต่ละคนมีความแตกต่างกันทั้งด้านสติปัญญา ความสามารถ ความถนัด และความต้องการที่ไม่เหมือนกัน จึงเป็นหน้าที่ของผู้บริหารที่จะนำเอาเทคนิควิธีและกระบวนการบริหารที่เหมาะสมมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมายของสถานศึกษา (ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, 2535 : 12)

หน่วยงานหรือสถานศึกษาจะสามารถดำเนินงานให้ได้รับความสำเร็จตามจุดหมายมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารการจัดการของผู้บริหารที่จะดำเนินการให้ผู้ร่วมงานร่วมมือกันปฏิบัติงานให้ได้ผลตามวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพตามที่ตั้งไว้ ดังนั้น คุณลักษณะของผู้บริหารสถานศึกษาที่สามารถจะปฏิบัติงานให้ได้รับผลสำเร็จและเกิดประสิทธิภาพ ดังนี้

1. ความเป็นผู้นำ (Leadership) คือ มีอิทธิพลในตนเองสูงกว่าอิทธิพลอื่นของบุคคลในกลุ่ม และสามารถชักนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหน่วยงานได้ คุณสมบัติด้านนี้ประกอบด้วยลักษณะต่าง ๆ คือ มีความร่าเริงแจ่มใส และอดทน สามารถตัดสินใจและจูงใจคน มีความรับผิดชอบฉลาด และไหวพริบดี มีความอุตสาหะ วิริยะ มีความเสียสละ มีบุคลิกภาพดี และมีความเป็นประชาธิปไตย

2. มีความรู้และประสบการณ์ (Knowledge and experience) เป็นคุณสมบัติที่เกี่ยวกับงานในอาชีพของผู้บริหารโดยเฉพาะ เช่น มีความรู้ และประสบการณ์ ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของงานและรู้เท่าทันเหตุการณ์

3. มีมนุษยสัมพันธ์ดี (Human relationship) ผู้บริหารจะต้องทำงานร่วมกับบุคคลทั้งนอกและในโรงเรียน ดังนั้น ผู้บริหารจำเป็นต้องเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ ซึ่งประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ ๆ คือ ยิ้มแย้มแจ่มใส มีความเสมอต้นเสมอปลาย ยกย่องชมเชย รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มีความยืดหยุ่น เปิดเผยและเป็นกันเอง

4. มีคุณธรรมสูง (Virtue) คุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้บริหารให้ประพฤติแต่สิ่งที่ดีงาม ได้แก่ มีความยุติธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความจงรักภักดี และมีศีลธรรมมีสุขภาพดี (Healthy) คือ มีสุขภาพกาย (Physical health) และสุขภาพจิตดี (Mental health) สุขภาพจะเป็นเครื่องเสริมการปฏิบัติงานให้ถูกต้องและสม่ำเสมอ (วิจิตร วรุตยากร, 2534 : 4)

บทสรุป

ผู้นำ คือ ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าในระดับต่างๆ ทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ เป็นผู้ที่มีอิทธิพล และเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในกลุ่ม มีความสามารถ ชักจูงให้ผู้อื่นปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจเพื่อนำองค์การให้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ บุคคลที่อยู่ใต้บังคับบัญชาพร้อมให้ความเคารพนับถือ ให้ความร่วมมือ และมีความมั่นใจในตัวผู้นำอย่างจริงจัง ดำเนินการงาน กิจกรรมต่างๆ งานของกลุ่มหรือองค์การบรรลุความสำเร็จ

ภาวะผู้นำ คือ บุคลิกลักษณะคุณสมบัติที่โดดเด่นกว่าผู้อื่นในกลุ่ม เช่น เช่น มีสติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่จุดหมายที่ดีงาม และมีอิทธิพลมากกว่าบุคคลอื่น ๆ ในหน่วยงานนั้น ๆ ทั้งความสามารถสร้างสรรค์และความสามารถที่มีประสิทธิภาพภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษาประกอบไปด้วย 1) จักขุมา ตาดี (รู้จักสินค้า ดูของเป็น สามารถคำนวณราคา กะทุนแก๊งกำไร แม่นยำ - shrewd) 2) วิฐโร จัดเจนธุรกิจ (รู้แหล่งซื้อแหล่งขาย รู้ความเคลื่อนไหวความต้องการของตลาด สามารถในการจัดซื้อจัดจำหน่าย รู้ใจและรู้จักเอาใจลูกค้า - capable of administering business) 3) นิสสยสัมปโน พร้อมด้วยแหล่งทุนเป็นที่อาศัย (เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจในหมู่แหล่ง ทุนใหญ่ ๆ หาเงินมาลงทุนหรือดำเนินกิจการโดยง่าย) และ 4) สปัริสธรรม 7 ประการ ซึ่งหมายถึงธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของคนดี ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ มี 7 ประการ ได้แก่ (1) ธัมมัญญตา รู้หลักหรือรู้จักเหตุ (2) อัตถัญญตา รู้ความมุ่งหมายหรือรู้เหตุผล (3) อตตัญญตา รู้จักตน (4) มัตตัญญตา รู้จักประมาณ (5) กาลัญญตา รู้จักกาลเวลา (6) ปริสัญญตา รู้จักชุมชน สังคม และ (7) บุคคลัญญตา รู้จักบุคคล ซึ่งผู้บริหารสถานศึกษาในปัจจุบันจำเป็นต้องมีความเป็นผู้นำ (Leadership) มีความรู้และประสบการณ์

(Knowledge and experience) มีมนุษยสัมพันธ์ดี (Human relationship) และมีคุณธรรมสูง (Virtue) ถึงจะนำพาองค์การประสบความสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

- ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. (2535). *การบริหารงานวิชาการ*. กรุงเทพฯ: สหมิตรออฟเซ็ท.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). *ภาวะผู้นำ : ความสำคัญต่อการพัฒนาตนพัฒนาประเทศ*. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2538). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาวิฑูร ธรรมโชโต (แสงอินทร์). (2561). *กลยุทธ์การพัฒนาภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงเชิงพุทธสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนสามัญศึกษา*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิจิตร วรุตยงกูร. (2538). *การนิเทศการศึกษา*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- วิเชียร วิทยาอุดม. (2548). *ภาวะผู้นำ*. กรุงเทพฯ : ซีระฟิล์ม และไซเท็กซ์.
- วิโรจน์ สารรัตน์. (2553). *การวิจัยทางการบริหารการศึกษา : แนวคิดและกรณีศึกษา*. ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา.
- สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์. (2550). *ภาวะความเป็นผู้นำ*. กรุงเทพฯ : เอเชียเพรส.
- Kurt Lewin. (1960). *The Dynamic of Group Action, Education Leadership*. New York: Henny Holt B. Co.,

